

УДК 343.132(477)

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ (ПРАЦІВНИКІВ) ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

Іван СЕРВЕЦЬКИЙ,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукової діяльності
Національної академії Служби безпеки України

Олена НАЗАРЕНКО,

аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

АННОТАЦІЯ

У статті розглянуто основні етапи соціальної адаптації співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України до нових умов існування після звільнення з військової служби, деякі законодавчі дії держави щодо психологічної та соціальної адаптації співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України. Проаналізовано досвід адаптації військовослужбовців в іноземних державах і основні законодавчі акти, що регламентують дану сферу відносин. Актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації, а в її межах і психологічної реабілітації військовослужбовців, звільнених у запас, та членів їхніх родин продиктована різкою зміною умов їхньої життєдіяльності та відсутністю попередньої психологічної підготовки до відповідних життєвих змін. Співробітники (працівники) оперативних підрозділів Служби безпеки України і члени їхніх сімей потребують професійної державної підтримки під час переходу від військових до цивільних умов життя.

Ключові слова: співробітники оперативних підрозділів, соціальна адаптація, звільнення з військової служби, цивільне життя.

SOCIAL ADAPTATION OF EMPLOYEES (WORKERS) OF OPERATIVE SUBDIVISIONS OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IS AFTER LIBERATION

Ivan SERVETSKYI,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Special Engineering and Operative-Investigative Activity
of National Academy of Security Service of Ukraine

Olena NAZARENKO,

Postgraduate Student at the Department Postgraduate and Doctoral Studies
of National Academy of Security Service of Ukraine

SUMMARY

In the article the basic stages of social adaptation of employees (workers) of the operative departments of the Security Service of Ukraine are considered to the new terms of existence after liberation from military service, some legislative actions of the state in relation to psychological and social adaptation of employees (workers) of the operative departments of the Security Service of Ukraine. Experience of adaptation of servicemen in the foreign states and basic legislative acts that regulate this sphere of relations are analysed. Actuality of problem of social psychological adaptation, and in her scopes and psychological rehabilitation of servicemen, exempt in a supply, and members of their families dictated by the dramatic change of terms of their vital functions and absence of previous psychological preparation to the corresponding vital changes. The employees (workers) of the operative departments of the Security Service of Ukraine and members of their families need professional state support in transition from soldiery to the civil terms of life.

Key words: employees of operative departments, social adaptation, liberation from military service, civil life.

REZUMAT

Articolul descrie principalele etape de adaptare socială a personalului (angajați) din unitățile de funcționare a Serviciului de Securitate la noile condiții de existență după ce a părăsit armata, unele acte legislative ale statului de adaptare psihologică și socială a angajaților (lucrătorilor) a unităților operaționale ale Serviciului de Securitate. Se analizează experiența de adaptare a militarilor în state străine și principalele acte legislative care reglementează această sferă de relații. Urgența problemelor de adaptare socio-psihologică, și în cadrul acestuia și rehabilitarea psihologică a militarilor, pensionari, și familiile lor este dictată de o schimbare bruscă în condițiile lor de viață și lipsa de pregătire mentală înainte de schimbările de viață relevante. Angajații (operatorii) din diviziile operaționale ale Serviciului de Securitate din Ucraina și membrii familiilor acestora au nevoie de sprijin profesional din partea statului pentru trecerea de la condițiile militare la cele civile.

Cuvinte cheie: angajații unităților operaționale, adaptarea socială, concedierea din serviciul militar, viața civilă.

Постановка проблеми. Проведення антитерористичної операції на сході України зобов'язує Службу безпеки України (далі – СБ України) забезпечити успішне застосування сил і засобів у бойових діях. Тисячі співробітників СБ України, які взяли участь у бойових діях, потребують соціальної адаптації. Поряд з економічними, політичними, соціальними, з'являються також і психологічні наслідки для співробітників, особливо для тих, хто брав безпосередню участь у бойових діях.

Тому такі бійці потребують соціальної адаптації.

Стан дослідження. Серед учених, які досліджували адаптацію, необхідно відзначити таких, як: В. Андреев, В. Андрушко, В. Бакіров, І. Бондар, Л. Гончарук, В. Дем'янішин, В. Котюк, О. Красавчиков, А. Крупник, С. Прилишко, О. Процевський, Б. Сташків, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Серед закрдонних учених необхідно згадати таких, як: В. Артс, Р. Титмус, П. Пірсон, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, С. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Дж.М. Кейнс, Х. Ламперт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. Хайек, П. Хейне та багато інших.

Сферу соціального захисту оперативних співробітників (працівників) СБ України вивчали: І. Вітик, І. Гнибіденко, А. Гончаров, І. Гущин, Е. Дмитренко, Ю. Дмитренко, О. Єрмаков, О. Логінов, Б. Надточій, В. Новіков, В. Омельчук, В. Папієв, А. Попов, В. Полянський, І. Сирота, М. Стрельбицький, Д. Фещенко, В. Яценко й ін.

Незважаючи на значний доробок відомих науковців із даної проблеми, серед вчених дотепер не досягнуто єдності у визначенні механізму реалізації соціальної адаптації після виконання завдань, а також після звільнення з військової служби.

Це пов'язано насамперед із тим, що законодавство України у сфері адаптації до цивільного життя військовослужбовців не є досконалим і потребує поліпшення.

Метою та завданнями статті є розгляд закономірностей адаптації співробітників (працівників) оперативних підрозділів СБ України до цивільного життя після звільнення та дослідження проблеми реалізації соціальної адаптації в нашій державі на практиці.

Вклад основного матеріалу. Адаптація (лат. *Adapto* – пристосування) – пристосування живого організму до динамічних умов зовнішнього і внутрішнього середовища, спрямоване на збереження і підтримання гомеостазу [1, с. 10].

Соціальна адаптація – процес активного пристосування співробітників (працівників) оперативних підрозділів СБ України і членів їхніх сімей до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємовідносин. Успішність соціальної адаптації – це добре збалансоване співвідношення між потребами людини і вимогами конкретного соціального середовища.

Відомо, що швидкість соціальної адаптації залежить від двох основних умов: зовнішніх – ступеня сприяння життєвих обставин, а також внутрішніх – готовності самих військовослужбовців до змін.

Умовно час адаптації можна розбити на етапи: підготовчий, етап психологічного напруження перед звільненням, етап гострих психічних реакцій під час переходу до цивільного життя, етап гострих психічних реакцій виходу з військового життя, етап перегляду колишніх стереотипів і придбання нових вмінь і навичок [2, с. 19].

Підготовчий етап. На цьому етапі найважче дається розуміння того, що звільнення з військової служби неминує. Головним подразником стає тривала загроза того, що звільнення відбудеться. Закономірність полягає в тому, що, чим сумлінніше служить співробітник (працівник) оперативного підрозділу СБ України, чим комфортніше йому в умовах військової служби, тим болочіше проходить цей етап. Найбільше в цей період співробітник (працівник)

оперативного підрозділу СБ України потребує делікатної поради авторитетної для нього людини. Наявність можливості залишитися в системі СБ України, будучи цивільною людиною, – найкращий вихід із стресу.

Найважче в цей період буває особам, які не мають власного житла і реальної перспективи його отримання. Також у цей період дуже важлива допомога юриста, який міг би роз'яснити права й обов'язки співробітника (працівника) оперативного підрозділу СБ України перед державою і держави перед ним. Знання законів і психологічний настрій на позитивний результат – найважливіша умова запобігання психічним захворюванням, конфліктам і спробам самогубства. Необхідну допомогу можуть надати колеги, раніше звільнені з лав військової служби, які успішно пройшли період адаптації. Ще більш ефективну допомогу можуть надати діючі громадські організації ветеранів СБ України в регіонах [3, с. 160].

Етап психологічного напруження перед звільненням.

Цей етап характеризується тим, що безпосередньо передувє звільненню в запас. Військовослужбовець здає справи і посаду, ходить по кабінетах з обхідним листом, підписує акти приймання-передачі. Емоційне напруження посилюється ще й тим, що від військовослужбовця в цей період практично нічого не залежить. Він діє за інерцією, до тих пір, поки не відчує себе чужим у рідному колективі. У цей період необхідні такі якості, як рішучість і самовладання.

Етап гострих психічних реакцій під час переходу до цивільного життя. На цьому етапі військовослужбовець знову відкриває для себе «цивільний світ». У новому світі немає твердого статутного порядку, немає беззаперечної покори начальнику тощо.

Етап гострих психічних реакцій виходу з «військового життя». На цьому етапі військовослужбовець відчуває себе позбавленим звичної твердої опори, він ніби опиняється підвишеним над прірвою. Замість перспективи і добре налагодженого, нехай і не дуже благополучного, але стабільного життя, він опиняється в ситуації, в якій йому необхідно вирішити багато питань свого облаштування й організації життя сім'ї. Відбувається руйнування життєвих звичок та інтересів [3, с. 161].

Також військовослужбовці, які звільнені в запас, мають досить високий рівень суїцидального ризику. Згідно з положеннями Міжнародної асоціації превенції суїцидів (IASP), ця група внесена до переліку окремих верств населення з підвищеним суїцидальним ризиком [3, с. 163]. Різка зміна життєдіяльності в продуктивний період, перешкоди, які стають на заваді досягненню життєвих цілей, реалізації мрій і здаються непереборними, змушують військовослужбовця боротися, шукати вихід, переосмислювати сенс буття. Часто в цей період зростає невпевненість у собі, виникають інтимні, особистісні та міжособистісні негарзди, які часто вирішуються шляхом зведення рахунків із життям. Тому, на жаль, найбільш працездатна група населення є найбільш уразливою з погляду проблеми розповсюдження саморуйнуючої поведінки. Крім того, треба зазначити, що добровільна загибель чоловіків середнього віку найчастіше спричинена вираженими проявами сформованих (хронічних) еквівалентних форм саморуйнуючої поведінки, зокрема, алкоголізацією, чоловічою депресією й екзистенційною кризою (психологічною кризою існування). Однак, якщо проблемам, пов'язаним з алкогольною залежністю, приділяється достатньо уваги з боку фахівців (психіатрів, наркологів, психологів), то такі стани, як чоловіча депресія та екзистенційна криза, зовсім не усвідомлюються спеціалістами як проблеми, наслідком яких безпосередньо може бути здійснення життєво небезпечних аутоагресивних дій. Тоді як саме за таких розладів, що мають суттєві гендерні особливості, чоловіки вдаються до

високолетальних способів аутоагресивних дій: повішення, поранення гострими предметами життєво небезпечних зон організму, падіння з висоти чи потрапляння під транспорт, важкі отруєння засобами побутової хімії тощо.

Вкрай необхідна соціальна адаптація, що супроводжується не тільки оволодінням конкретними знаннями, вміннями та навичками, але і розвитком життєво важливих якостей, які сприяють освоєнню нового виду діяльності.

Військовослужбовець звик ототожнювати підвищення кваліфікації із призначенням на вищу посаду. Кожного разу по закінченні курсів він міг претендувати на нову посаду. Саме тому виникає такий когнітивний дисонанс. Перепідготовка на цивільні спеціальності передбачає отримання нових знань із цивільної спеціальності, яку військовослужбовець раніше не мав, тому і підвищувати тут нічого. Курсова підготовка сприяє отриманню мінімальних знань у галузі економічної термінології, менеджменту, фінансового аналізу та бухгалтерського обліку, вивчення іноземних мов, основ ведення бізнесу тощо [3, с. 163].

Сучасна сфера зайнятості вимагає від людини більшої самостійності, підприємливості, вміння брати на себе відповідальність за своє життя і за те, що в цьому житті з нею трапляється, тобто розвитку необхідних для успішної адаптації до цивільного життя якостей, які можна розвивати на психологічних тренінгах, а також під час консультаційної та психокорекційної роботи. Аналіз роботи з психологічного супроводження професійної перепідготовки учасників проекту «Україна – Норвегія» дозволив зробити висновок, що після проведеної психологом роботи майже 10% учасників проекту вже під час проходження перепідготовки, застосовуючи отримані під час психологічних тренінгів і консультацій знання та вміння, успішно змогли пройти вступні співбесіди, зокрема і психологічне тестування. Збільшилася й активність військовослужбовців у самостійному пошуку роботи. Результати опитування учасників проекту на останньому етапі роботи психологів показали, що 95% військовослужбовців відзначили велику необхідність психологічного супроводження, 87% із них висловили думку про необхідність збільшення кількості годин на психологічну підготовку й індивідуальне консультування. Ще 25% – виявили бажання пройти психологічну діагностику і за її результатами – індивідуальне консультування, 7% – висловили бажання пройти сімейне психологічне консультування [2, с. 26].

Перепідготовка на цивільні спеціальності повинна розглядатися як можливість систематичного та професійного впливу на свідомість військовослужбовця з метою формування його світогляду для подальшої усвідомленої діяльності в громадянському суспільстві на основі отриманого необхідного мінімуму знань щодо законів і правил взаємин людей у ньому.

Головне завдання курсової перепідготовки полягає в тому, щоб перекваліфікувати військовослужбовця. Потрібно дати необхідний мінімум знань у галузі економіки, фінансів, цивільного права, інформаційних технологій, бізнесу тощо. Дуже добре, якщо вдається організувати перепідготовку військовослужбовця з військової спеціальності на аналогічну цивільну спеціальність: льотчик, матрос, інженер.

Успіхів можна досягти за поєднання курсової перепідготовки та тренінгів-семінарів. Тренінги-семінари дозволяють послабити дію соціальних настанов і стереотипів, що заважають адаптації, змінити песимістичне ставлення до себе і навколишньої дійсності, сформулювати активну життєву позицію в нових умовах.

Проведений аналіз сучасних умов соціальної і професійної адаптації військовослужбовців до цивільного життя у світлі ухвалених нормативних документів показав, що,

відповідно до ст. 3 Конституції України [4], найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У Службі безпеки України повсякденна діяльність щодо створення умов соціальної і професійної адаптації військовослужбовців здійснюється відповідно до ст. ст. 17, 46 Конституції України, за якими держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України. Ст. 19 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України [5] визначає, що держава гарантує військовослужбовцям соціальний і правовий захист згідно із законами й ухваленими відповідно до них нормативно-правовими актами. Забезпечення зайнятості осіб, звільнених із військової служби без права на пенсію, здійснюється відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» [6]. Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7], право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають особи, звільнені з військової служби у Збройних силах України у зв'язку зі скороченням штатів без права на пенсію та визнані безробітними установленим порядком.

До того ж військовослужбовці Збройних сил України, що підлягають звільненню з військової служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням ЗС України, та членів їхніх сімей» [8], мають право на безоплатну соціальну і професійну адаптацію, зокрема й консультації та перепідготовку з обраних ними цивільних спеціальностей, за рахунок коштів державного бюджету незалежно від права на пенсію.

Згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [9], військовослужбовцям, що підлягають звільненню у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів і за станом здоров'я, за відповідних умов дозволяється незалежно від права на пенсію проходити професійну перепідготовку протягом останнього року перед звільненням із військової служби коштом державного бюджету.

Згідно з п. 5 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [9], «військовослужбовцям, які мають вислугу військової служби не менше 10 років та позитивні службові характеристики, дозволяється, починаючи з 1 січня 2005 р., протягом останнього року перед звільненням із військової служби проходити професійну перепідготовку (тривалістю не менше 500 годин), без стягнення з них платні за навчання та зі збереженням всіх видів забезпечення у визначеному Законом порядку, у центрах перепідготовки та працевлаштування всіх форм власності за рахунок службового часу». Перепідготовка або перенавчання військово-службовців, які звільняються, має проводитися як мінімум за один-два роки до звільнення, як прийнято в країнах Європейської та світової спільноти, а не в рік звільнення, як це прийнято в нашій державі, тому насправді перепідготовка проводиться в основному після звільнення.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про статус ветеранів військової служби, гарантії їхнього соціального захисту» [10], ветеранам військової служби (мають 25 років календарних або 30 років пільгових, з них не менше 20 календарних) держава гарантує можливості в економічній, соціальній, політичній сферах щодо задоволення різноманітних життєвих потреб, а також подає різні види допомоги шляхом реалізації права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації. Права військовослужбовців, що підлягають

адаптації до цивільного життя, на соціальну і професійну адаптацію можуть ефективно реалізуватися шляхом виконання Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених із військової служби [11], яка є механізмом реалізації положень законів України щодо адаптації військовослужбовців до цивільного життя. Відповідно до положень цієї програми, військовослужбовці Служби безпеки України мають право брати участь у міжнародних проєктах і програмах, у межах яких здійснюється перепідготовка військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених із військової служби.

Варто визнати, що держава повинна брати участь в адаптації не тільки військовослужбовців, звільнених із військової служби, а також і членів їхніх сімей, згідно із законодавством України.

Наприклад, у Великій Британії всі військовослужбовці можуть скористатися послугами центрів перепідготовки за два роки до звільнення і ротягом двох років після звільнення. Всі військовослужбовці, яким надається право на перепідготовку, розділені на три категорії: військовослужбовці, які завершили службу за контрактом та через скорочення чисельності збройних сил. Тут розрізняють два класи: військовослужбовців, термін служби яких становить від 4 до 6 років; військовослужбовці, термін служби яких становить понад 6 років; військовослужбовці, що звільняються за станом здоров'я; військовослужбовці, що прослужили менше 4 років [3, с. 164].

Залежно від тривалості перебування на службі військовослужбовець може скористатися трьома варіантами перепідготовки: одержати оплачувану відпустку від 20 до 35 днів для проходження перепідготовки. За цей час організуються: семінар зі зміни кар'єри та брифінги фахівців, тренінг із питань нової кар'єри, ярмарок вакансій, робота в цивільній організації з випробним терміном, особисті поїздки військовослужбовця до нового місця проживання для вирішення організаційних питань можливої зміни місця проживання. Військовослужбовці можуть одержати доступ до послуг АІК і пройти навчання на тренінгах, семінарах, консультаціях із питань зайнятості, одержати поради з перепідготовки (для військовослужбовців, починаючи з періоду за 2 роки до звільнення). Для бажаючих організується повний цикл перепідготовки й програма сприяння працевлаштуванню. Також можна отримати особистий грант для оплати витрат на перепідготовку й тренінги.

Військовослужбовцям, що звільняються за станом здоров'я, доступні всі послуги Центра, незалежно від тривалості їхньої служби в армії. Ті, хто не зможе скористатися правом на одержання послуг із перепідготовки й сприяння в працевлаштуванні, можуть ним скористатися протягом двох років після звільнення або передати це право дружині (чоловікові).

Збройні сили Великої Британії піклуються про військовослужбовців, що звільняються зі служби, що свідчить про якість Збройних сил як роботодавця. Система доступна для солдатів, сержантів, офіцерів [3, с. 164].

У Королівстві Данія всі курси перепідготовки безкоштовні. Данська система перепідготовки розглядає дві групи військовослужбовців: такі, що уклали контракт до досягнення свого 35-річчя; такі, що уклали контракт до свого 60-річчя. Ця категорія має право на пенсію, право на перепідготовку вони не мають [12].

Особливостями данської системи перепідготовки є такі: система керується Міністерством оборони; обсяг наданих послуг залежить від типу контракту: К35 і К60; військовослужбовці контракту типу К35 мають право на фінансову підтримку; консультації з питань кар'єрного росту доступні для всіх [12].

У Сполучених Штатах Америки діє система перепідготовки військовослужбовців. Керівництво системою підготовки до цивільного життя здійснює Адміністрація з пільг для ветеранів, яку очолює заступник міністра оборони з питань пільг. Основними видами пільг є: компенсації ветеранам, пенсії, пільги для сімей загиблих, допомога в облаштуванні й зайнятості, гарантії кредиту на житло й покриття страхування життя. Право на перепідготовку залежить від тривалості служби, типу контракту, досягнень у службі, причини звільнення.

Програма діє для всіх категорій військовослужбовців незалежно від типу підписаного ними контракту.

Зміст Програми переходу: триденні семінари, які проводять фахівці Державної служби зайнятості, служби підтримки військових сімей, департаменту праці, штатні співробітники Центра ветеранів із занятості й працевлаштування. У зміст матеріалу семінарів входить інформація про пільгові програми й способи подання документів для участі в них. Питаннями семінарів є: оцінка особистих якостей, дослідження кар'єри, стратегія ефективного пошуку роботи, інтерв'ю, розгляд пропозицій роботодавців, психологічна підтримка.

Професійно-технічні освітні консультації. Ціль консультацій – допомогти військовослужбовцю вибрати напрям перепідготовки. Допомога може передбачати тестування здібностей, професійні дослідження, вибір правильного типу навчальної програми для подальшого навчання та вибір освітніх і навчальних засобів, якими може скористатися військовослужбовець.

У Німеччині діє система соціальних гарантій військовослужбовцям, що звільняються з військової служби. У складі центрального апарату Міністерства оборони, поряд із правовим, бюджетним та іншим відділами, створені й соціальні відділи, які здійснюють функції соціального й правового захисту військовослужбовців. Завдання соціального захисту військовослужбовців Німеччини покладені на адміністративно-господарське керівництво військових гарнізонів [3, с. 165].

Висновки. Процес адаптації військовослужбовців до цивільного життя – важлива державна справа, що вимагає індивідуального підходу до кожного військовослужбовця, який має звільнитися. Держава гарантує військовослужбовцям і членам їхніх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів і ухвалених згідно з ними нормативно-правових актів. Держава гарантує кожному ветерану військової служби можливість в економічній, соціальній, політичній сферах, а також надає допомогу шляхом реалізації права на працю відповідно до рівня професійної підготовки та цільових програм соціальної адаптації.

Адаптація співробітників (працівників) оперативних підрозділів Служби безпеки України й інших силових структур, згідно із загальнодержавною програмою, повинна проходити окремою позицією в законодавчій базі України з обов'язковою відповідальністю Служби безпеки України й інших силових структур.

Професійна переорієнтація як самостійна діяльність військовослужбовців, звільнених у запас, з пошуку та підбору нової роботи повинна будуватися не на випадкових порадах оточуючих чи емоційних оцінках ситуації, а на розумінні загальних закономірностей цього процесу, прогнозуванні своїх можливостей і зміні психічного стану, знанні основних чинників, які впливають на успіх переходу від служби до цивільного життя. Водночас українські фахівці вже зараз повинні переймати досвід розвинених демократичних країн у сфері соціальної адаптації та реабілітації військовослужбовців після звільнення з військової служби.

Список використаної літератури:

1. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
2. Кондюкова В., Слюсар І. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навчально-методичний посібник. К.: Гнозис, 2013. 116 с.
3. Буряк О., Гіневський М. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2014. № 4. С. 160–166.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами та доповненнями).
5. Статут внутрішньої служби Збройних сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 548–XIV. Відомості Верховної Ради. 1999. 193 с.
6. Про зайнятість населення: Закон України від 1 березня 1991 р. № 803–XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 14. Ст. 170 (зі змінами).
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 р. № 1533–III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 22. Ст. 171 (зі змінами).
8. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15 червня 2004 р. № 1763–IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 36. Ст. 444 (зі змінами та доповненнями).
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011–XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 190 (зі змінами).
10. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний

захист: Закон України від 24 березня 1998 р. № 203/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 40–41. Ст. 249 (зі змінами та доповненнями).

11. Про затвердження Державної програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, що підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2011 р.: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 720. Офіційний вісник України. 2007. № 37. Ст. 1474 (1 червня).

12. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Данією. URL: <http://denmark.mfa.gov.ua/ua/ukraine-dk/culture>.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Сервецький Іван Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукової діяльності Національної академії Служби безпеки України

Назаренко Олена Леонідівна – аспірант відділу аспірантури і докторантури Національної академії Служби безпеки України

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Servetskyi Ivan Vasylovych – Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Special Engineering and Operative-Investigative Activity of National Academy of Security Service of Ukraine

siv2055@gmail.com

Nazarenko Olena Leonidivna – Postgraduate Student at the Department Postgraduate and Doctoral Studies of National Academy of Security of Ukraine

nazarenko85@ukr.net